

Waarom literatuur betere minnaars van ons maakt

Seperation, Edvard Munch

Reportage ‘Lezen is een vorm van leren liefhebben.’ Een Nexus-masterclass in Tilburg met Lila Azam Zanganeh.

Door Anna Luyten

‘De liefde voor literatuur heeft mij behoed voor het ware ballingschap,’ zegt Lila Azam Zanganeh (37), dochter van Iraanse ouders die eind jaren zeventig vluchtten voor de Iraanse

Islamitische revolutie. Ze werd geboren en groeide op in Parijs. Haar vader had in Iran een luchtvaartmaatschappij die door het nieuwe regime werd geconfisqueerd. ‘Mijn moeder stapte net voor de grenzen gesloten werden op de laatste Air France-vlucht richting Parijs en verloor die nacht alles wat ze ooit had gehad. Mijn ouders wisten wat het was om op slag niets meer te hebben. Het was de kracht van mijn moeder altijd in de waarde van cultuur te blijven geloven. Ze heeft me behoed voor het verlies van de liefde voor schoonheid, voor kennis, voor literatuur.

“Kennis en liefde voor boeken is als een huis dat je altijd met je meedraagt,” zei ze. Ze begon met het aanwijzen van mooie dingen. Ze dwong me nieuwsgierig te blijven: “Kijk naar die mooie brug, kijk naar die prachtige gevel. Wandel rond in verwondering.” Boeken en schoonheid werden mijn ankerplaatsen, ze boden mij perspectief op een eigen toekomst. Een mens die zijn gave tot verwondering bewaart, verliest nooit.’

'Een goed boek leert je oog te hebben voor de ander'

Kennis die je in je hoofd hebt, kan niemand je afnemen. Daarom alleen al promoot Zanganeh, als medetoezichthouder van het International Rescue Committee (IRC), het initiatief van een grenzeloze bibliotheek. Dankzij de vluchtelingenorganisatie UNHCR en de door Philippe Starck ontworpen koffers (zie www.ideas-box.org) krijgen mensen in vluchtelingenkampen boeken, e-readers en e-boeken en kans op onderwijs en cultuur. ‘Wie in een schijnbaar uitzichtloze situatie werelden in zijn hoofd kan openen, kan aan een nieuwe toekomst bouwen.’

150 jaar oude verzuchting

Zanganeh trekt de wereld rond opdat niemand het belang van literatuur voor een beter leven zou vergeten. ‘Liefde en Literatuur’ luidt de titel van de Nexus Masterclass 2014 die ze die avond in Tilburg aan enkele honderden jongeren en Nexus-leden komt geven.

Er waren heel wat vragen aangekondigd:

- Wat voelen wij als wij verliefd zijn?
- Wat kunnen boeken ons over de liefde vertellen?
- Hebben we anders lief als we over de liefde hebben gelezen?

Wanneer de 24-jarige Rafaela Steffen Gonçalves Da Rosa op donderdag 10 april 2014 haar fiets in het fietsrek van de Universiteit van Tilburg achterlaat, heeft ze op die vragen nog geen duidelijk antwoord. Ze heeft vorig jaar haar vaderland Brazilië verlaten om in Nederland internationaal recht te komen studeren. Wat ze in de wetboeken niet vinden kan, zoekt ze in de literatuur: stukken van zichzelf. Ze heeft het boek gelezen waarmee Zanganeh samen met het publiek naar antwoorden op de gestelde vragen zal zoeken: *Eerste liefde* (1860) van de Russische schrijver Ivan Toergenjev. Ze kent de meer dan honderdvijftig jaar oude verzuchting van hoofdpersoon en verteller Vladimir Petrovich Voldema, die koortsige toestand van de verliefde: ‘Mijn hart deed pijn, zalig en dwaas tegelijk; ik verwachtte aanhoudend iets, was ergens voor beschroomd, verwonderde mij over alles en was een en al ontvankelijkheid; mijn fantasie speelde en scheerde rond steeds dezelfde voorstellingen zoals vroeg in de morgen zwaluwen rond een klokkentoren...’

Het gevoel van een eerste liefde. Rafaela herinnert zich nog hoe de verteller zich als was in de handen van Zinaïda voelde. Ze zal nooit vergeten hoe het was om te smelten als was. Toen ze de novelle las, had ze nog een geliefde en woonde ze in Brazilië. Rafaela had genoten van de

schoonheid en meedogenloosheid waarmee Toergenjev de vertwijfeling en de woede van een eerste liefde beschreef, de manier waarop Vladimir zich overgaf aan zijn verliefdheid en de zware val die hij in zijn zelf gegraven afgrond maakte.

Nu schrijft ze in haar blocnote in een meisjesschrift een formule op: 'PASSIE=LIJDEN'.

Spirituele aandrang

‘Wat is liefde?’ Lila Azam Zanganeh stelt de vraag op retorische wijze aan het publiek en geeft een meervoud aan mogelijkheden: liefde is verlangen, vriendschap, erotiek. ‘Maar als we het over liefde in de literatuur hebben, bedoelen wij bijna altijd passie. En passie is lijden. Verliefd worden is willen lijden.’ En ze verwijst naar *L’amour et l’Occident* van de schrijver Denis de Rougemont (1906-1985). ‘Lees dat boek!’ Het Westen is bezeten door een romantische waan naar mystieke eenwording, zo schreef hij. Het is een overblijfsel van twaalfde-eeuwse ketterse ideeën dat wij – lees er Tristan en Isolde maar op na – passie als een begerenswaardige ramp beschouwen. Liefdeshartstocht is doodsverlangen. Tristan en Isolde hadden elkaar niet lief, ze hadden de liefde als hindernisparcours lief.

Zanganeh: ‘Waarom wij van passionele liefde in literatuur en in film genieten, heeft te maken met het overschrijden van grenzen en het moeten overwinnen van obstakels. Er moet een prijs voor worden betaald. Soms heet die prijs ongeluk, soms is het een fijne ervaring. Alle passionele liefde is transgressie. Zoals Humbert Humbert op het eind van Nabokovs *Lolita* bewust aan de verkeerde kant van de weg rijdt en dat een spirituele aandrang noemt. We dromen er allemaal van tegen de stroom in te rijden.’

'Wie verliefd is verricht het werk van een schrijver'

‘Wie verliefd is, verricht het werk van een schrijver,’ zegt Zanganeh. ‘Je vertelt jezelf een verhaal. Je maakt van de ander een personage. Proust zei zelfs dat je verbeelding verantwoordelijk is voor je verliefdheid, niet die ander. Je creëert voor jezelf een geliefde door je de geliefde in te beelden, ook al is die heel anders in realiteit. En we verzinnen onszelf voor de ander. Hoe groter onze verbeeldingskracht, des te meer opwindend de liefde te bieden heeft. Ik ben niet geïnteresseerd in het autobiografische verhaal van Catherine M., de vrouw die in Frankrijk een gedetailleerd relaas bracht van haar seksuele leven. Dat is geen literatuur voor mij. Ons enige echte afrodisiacum is de verbeelding.’

Minder goed liefhebben

‘Ik hoop dat u mij kunt helpen,’ zegt Filip, een jonge man uit het publiek. ‘Ik heb een technische achtergrond. Mijn vrienden zeggen, net als hersenwetenschappers, dat liefde en passie chemische en hormonale processen zijn. U brengt het terug tot de wereld van de ideeën. Ik ben wat in de war gebracht door dat boek van Toergenjev.’

Lila Azam Zanganeh: ‘Verbijsterd raken door een boek is prachtig. Ik wil je aanmoedigen om in de war te blijven. Natuurlijk is liefde meer dan een chemisch proces. Heb je in het boek iets van jezelf herkend?’

Filip: ‘Als de prinses zich vertoont aan de vader van de verteller en hij jaloezie voelt. Toen ik mijn eerste liefde voorstelde aan mijn vader...’

Zanganeh: ‘In elk groot boek hebben we momenten van herkenning, zoals we in iedere grote liefde momenten van herkenning hebben. Je wordt je van jezelf en je angsten bewust. En net zoals we in de liefde worden meegesleept, worden we door een goed boek meegesleept in een

roes, als een drug die je zelf aanmaakt. Dat is een luxe die we onszelf moeten durven permitteren.'

'Ik heb een vraag als man. Ik lees niet veel liefdesverhalen, wel boeken over technische onderwerpen. Kan ik dan minder goed liefhebben?' vraagt een jongen.

Zanganeh: 'Het politiek correcte antwoord daarop luidt dat we allemaal op dezelfde manier liefhebben. Dat is in zekere zin waar. Het politiek incorrecte antwoord kreeg ik van een vriend. Hij zei dat iemand verliefder kan worden naarmate hij intelligenter is. Ik zou het zo bot niet formuleren. We kunnen allemaal intelligenter worden in de zin van bewuster, waakzamer, gefocust. Literatuur biedt ons een oefening die efficiënter is dan yoga: we leven mee met een verhaal dat schijnbaar buiten ons staat en gaan er helemaal in op.'

Lovers, Edvard Munch

'Vergeet nooit: degene liefheeft, is altijd de winnaar.'

Uit ons narcisme

Verandert lezen je liefdeservaring? De zaal wordt stil bij de vraag van Zanganeh. Tot een meisje zegt: ‘Toen ik aan *Lolita* begon, moest ik in het begin een zekere weerzin overwinnen. Maar ik kreeg wel inzicht in hoe een man van zijn vriendin een figuur in zijn sprookje maakt. Het was alsof ik mijn geliefde daarna gedetailleerder zag.’

Zanganeh beaamt: ‘We hebben anders lief als we over de liefde hebben gelezen. Omdat een goed boek ons met een grotere soepelheid naar de wereld leert te kijken. Grote kunstenaars hebben goede ogen, ze leren ons anders te zien. Een goed boek voedt niet alleen onze verbeelding, maar ook ons observatievermogen. Het leert ons oog te hebben voor de ander. Literatuur brengt ons empathie bij, haalt ons uit ons narcisme. Het leert ons ook om een geliefde te zijn. Het oefent ons in het liefde geven aan de ander. In de daad van het lezen en het zich inleven, doorbreken we de bolster om onszelf. Als je je de pijn van een ander beter kunt inbeelden, kun je beter liefde geven. Want vergeet nooit: degene die liefheeft, is altijd de winnaar.’

Een donkere zielsnacht

‘Wat gebeurt er tegenwoordig toch met onze drieduizend jaar oude boekcultuur?’ had Rob Riemen, de oprichter van het Nexus Instituut, in zijn inleidend woord gezegd. ‘Onze boekcultuur heeft de inquisitie overleefd, totalitaire regimes, de censuur... En nu lijkt niemand er nog in geïnteresseerd.’

In haar slotwoord toont Zanganeh zich optimistischer: ‘Toen ik Umberto Eco onlangs interviewde voor *The Paris Review*, stelde ik hem de vraag: is het waar dat het boek dood is? Hij antwoordde dat er nog nooit zoveel plaatsen in de wereld waren geweest waar boeken werden verkocht en gelezen. Ook door jonge mensen. Ik zie het ook: in Rusland leeft het boek onder de jongeren, in Latijns-Amerika, in Brazilië... En ook bij ons. De cultuur past zich aan nieuwe situaties aan, er zullen andere vormen van leescultuur komen, maar literatuur zal overwinnen.’

'Het politiek incorrecte antwoord: iemand kan verliefder worden naarmate hij intelligenter is'

En ze geeft een goede raad: ‘Het enige godenelixer waarover we als mens beschikken, de nectar op onze Olympus, is de verbeelding. Boeken zijn de bekers waaruit we die nectar drinken en doorgeven. Dat kunnen luisterboeken zijn. Het kunnen magazines zijn. Het hoeven geen liefdesverhalen te zijn. Ook detectives leren ons beter te kijken naar de wereld. En ook ik heb ooit in een depressieve en eenzame periode in Harvard in een donkere zielsnacht moeite gehad om nog een boek vast te pakken. Maar ik ben elke dag een gedicht gaan lezen, als een seculier gebed: poëzie van Anna Achmatova, Michael Ondaatje, Mandelstam, Auden... En ik weet: bij elke mooie tekst die je leest, herschrijf je je eigen leven en zorg je voor een nieuwe bedrading van je brein en zo is het een voortdurende oefening in het verliefd worden.’

Aan het eind van de lezing heeft Rafaela Steffen Gonçalves Da Rosa vier pagina's van haar notitieblok volgeschreven. Ze heeft geen vragen gesteld, hoewel ze als een van de weinigen haar vinger opstak als er een vraag kwam als: ‘Wie heeft Marguerite Yourcenar gelezen? Wie heeft Marguerite Duras gelezen? Wie kent Ada van Nabokov?’

‘Ik ben te verlegen voor vragen,’ zegt ze. ‘Misschien dat ik daarom zoveel lees.’ En al die gesprekken over *Eerste Liefde* van Toergenjev, zo ver van huis, hebben haar teruggebracht naar haar vroegere ik, naar een eerste liefde, en dichterbij wie ze aan het worden is. Ze stelt zichzelf al langer de vraag die Lila Azam Zanganeh aan het publiek stelt: waar is al dat lezen goed voor? Zij kent het antwoord: ‘Het verhoogt de kans op fijnzinniger en dieper leven. Het beschermt tegen de eenzaamheid.’ Ze zegt dat ze de intimiteit van een boek nooit zou kunnen missen. ‘Het helpt me mezelf te formuleren.’ Hoe ze nu over de liefde denkt? Ze zegt het met de woorden van W.H. Audens ‘In Praise of Limestone’ – ze kent de kunst van het seculiere gebed:

*The blessed will not care what angle they are regarded from,
Having nothing to hide. Dear, I know nothing of
Either, but when I try to imagine a faultless love
Or the life to come, what I hear is the murmur
Of underground streams, what I see is a limestone landscape.*

© Dolph Cantrijn

Verbeelding en intellect **Lila Azam Zanganeh**

Lila Azam Zanganeh studeerde filosofie en literatuur aan de Ecole Normale Supérieure in Parijs en werkte als journaliste voor *Le Monde*. Ze vertrok ruim tien jaar geleden naar de VS om aan de Harvard University literatuur, film en Romaanse talen te doceren. Ze verhuisde naar New York en schrijft nu essays en interviews voor *Le Monde*, *The Paris Review* en *The New York Times*. In 2011 debuteerde ze met *The Enchanter. Nabokov and Happiness* (in vertaling verschenen als *De tovenaars. Nabokov en geluk* bij uitgeverij Contact), een mengeling van essayistiek en fictie. Salmon Rushdie loofde het als ‘een ode aan de manier waarop de verbeelding en het intellect van de schrijver verweven raken met de verbeelding en het intellect van de lezer.’ Het boek biedt geen zelfportret van Zanganeh, maar een intiem verslag van haar intellectuele relatie met het werk van Nabokov. Zanganeh werkt nu aan een nieuwe roman, *The Orlando Inventions*, waarin ze de aard van de liefde onderzoekt aan de hand van de middeleeuwse ridder Roeland/Orlando. Lila Azam Zanganeh is fundraiser voor Narrative4, een internationale organisatie die empathie promoot door wereldwijde uitwisseling van verhalen.

Over Anna Luyten

Anna Luyten studeerde filosofie, toegepaste literatuurwetenschappen en theaterwetenschappen. Zij begon in 1988 haar schrijversloopbaan als journaliste bij *de Morgen* en naast gastredacteurschappen voor *NRC Handelsblad* en *Trouw* werkte ze sindsdien voor *Knack Weekend* en *De Standaard*, waarvoor ze interviews en reportages maakte. Momenteel is zij gastprofessor kunstfilosofie in The School of Arts in Gent en werkt – onder andere – aan een literaire non-fictieroman die dit jaar zal verschijnen bij uitgeverij De Bezige Bij Nederland.

Vrij Nederland, 26 april 2014